ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi, Cit 1, Sayı 6 (Ekim 2026), 101-129
Araştırma Makalesi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23614482

Cündişâpûr'dan Bağdat'a: İslam Medeniyetinde Tıp İlminin Gelişiminde Tercümelerin Rolü

Arzu Can
0009-0003-9165-5722
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Karaman, Türkiye
https://ror.org/037vvf096
arzucan070@gmail.com

Öz

Abbâsî Hilafeti dönemi, İslam medeniyetinin klasik çağında bilimsel faaliyetler açısından, evrensel bilgi mirasının sistemli bir şekilde işlendiği ve söz konusu faaliyetlerin yüksek bir seviyeye ulaştığı süreçle ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde özellikle Beytü'l-Hikme çatısı altında kurumsallaşan çeviri hareketleri ve yoğunlaşan ilmi faaliyetler, İslam coğrafyasıyla birlikte, dünya düşünce tarihinin de dinamik evrelerinden birini teşkil etmektedir. Söz konusu süreçte, bilimsel faaliyetlerde kaydedilen ilerlemeler, Abbâsî hilafeti öncesinde de varlığını kanıtlamış olan kadim havzaların entelektüel birikiminin tevarüs edilmesiyle ivme kazanmıştır. Sasani ilim geleneğinin mirasını taşıyan ve bu havzaların halkalarından birini oluşturan Cündişâpûr'un, bünyesinde barındırdığı kurumsal yapı, hastane geleneği ve çok kültürlü eğitim modeli; Abbâsî döneminde yoğunlaşan bilimsel faaliyetler ve çeviri hareketleri; İslam dünyasında tıp ve felsefe alanındaki ilerlemeler müstakil olarak farklı açılardan pek çok araştırmaya konu olmuştur. Ancak Cündişâpûr mirasının, Abbâsî ilim dünyası üzerindeki etkisi ve bu etkileşimin boyutları, üzerinde daha ayrıntılı durulmaya muhtaç bir saha olarak gözükmektedir. Araştırma, Cündişâpûr kökenli tıp ve çeviri geleneğinin, Bağdat'ın kurumsal ve bilimsel gelişimi üzerinde, kurucu bir etkiye sahip olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu bağlamda çalışma; Cündişâpûr'da olgunlaşan tıp ve tercüme birikiminden, Abbâsî ilim dünyasında ne ölçüde ve hangi mekanizmalarla istifade edildiği problemine odaklanarak, metin transferleriyle birlikte, genel olarak bizzat Cündişâpûr menşeli hekimlerin bu süreçteki rolünü incelemektedir. Söz konusu problem; Cündişâpûr kökenli ailelerin yanı sıra yolu bu havzadan geçen ve bu tradisyonda eğitim alan aktörlerin Bağdat Sarayı'na uzanan entelektüel ağlarının, kurumsal pratiklerinin ve süreklilik gösteren etkileşimlerinin, prosopografik ve karşılaştırmalı-tarihsel analiz yöntemiyle incelenmesi neticesinde ele alınmaktadır. Özellikle Cündişâpûr menşeli olup, bilimsel tecrübelerini kuşaklar boyu aktararak yaşatan bilgin ailelerin, Bağdat sarayındaki rolleri ve bu figürlerin tıp terminolojisinin Arapçalaşma sürecindeki katalizör işlevleri incelenmektedir. Yapılan inceleme, Cündişâpûr kaynaklı birikimin, Abbâsî ilim faaliyetleri kapsamındaki metodolojik dönüşümde ve düşüncenin rasyonel bir çerçeve kazanmasında destekleyici bir işlev gördüğünü ortaya koymaya çalışarak, Cündişâpûr'daki ilmi birikim ile Abbâsî bilim faaliyetleri arasındaki ilişkiyi anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, araştırma sürecinde, dönemin klasik bilim ve tıp biyografilerinden, tarihi kroniklerden ve çağdaş araştırmalardan faydalanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Cündişâpûr havzasıyla ilişkili aktörlerin Bağdat'taki faaliyetlerinin, Abbâsî tıp dünyasındaki rasyonelleşme ve kurumsallaşma süreçlerine katkılar sunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler
İslam Felsefesi; Cündişâpûr; Abbâsî Dönemi; Çeviri Hareketleri; Buhtîşû.

Öne Çıkanlar

- Çalışma, Cündişâpûr'daki ilmî birikimin Abbâsî Hilafeti dönemine aktarılmasını teknik bir bilgi transferi olmanın ötesinde, bir "düşünce inşası" süreci olarak ele almaktadır.
- Sasani ilim geleneğinden tevarüs edilen tıp ve felsefe mirasının, Bağdat'taki Beytü'l-Hikme ve Bimaristanlar üzerindeki kurumsal ve metodolojik belirleyiciliği irdelenmektedir.
- Cündişâpûr Okulu'nda yetişmiş bilginlerin, antik birikimi Arapçaya kazandırırken geliştirdikleri çeviri disiplininin, İslâm düşünce dünyasında rasyonel bir zihniyetin oluşumuna sunduğu katkıları vurgulanmaktadır.
- Çalışma, bilginin bir coğrafyadan diğerine taşınmasında "İntikal Kanalları" olarak nitelendirilen aktörlerin rollerini ve bu mirasın yeni bir medeniyet dairesindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Atıf Bilgisi
Can, Arzu. "Cündişâpûr'dan Bağdat'a: İslam Medeniyetinde Tıp İlminin Gelişiminde Tercümelerin Rolü". *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi* 1/6 (Ekim 2026), 101-129. https://doi.org/10.5281/zenodo.23614482

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	10 Mayıs 2026
Kabul Tarihi	29 Ağustos 2026
Yayım Tarihi	31 Ekim 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem–İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme ve kaynak önerisi aşamasında Google Gemini 3 ve ChatGPT standart sürümü kullanılmış; tüm çıktıların doğruluğu yazar tarafından kontrol edilerek nihai metin oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim 17 Amaçlar İçin Ortaklıklar
Dizinler	**ERIH PLUS** *(31.03.2025)*
Lisans	*CC BY-NC 4.0*

ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi, Volume 1, Issue 6 (October 2026), 101-129
Research Article
https://doi.org/10.5281/zenodo.23614482

From Jundishapur to Baghdad: The Role of Translations in the Development of Medical Science in Islamic Civilization

Arzu Can
0009-0003-9165-5722
Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Theology, Department of Islamic Philosophy, Karaman, Turkey
https://ror.org/037vvf096
arzucan070@gmail.com

Abstract

The Abbasid Caliphate period stands out in the classical era of Islamic civilization, in terms of scientific activity, as a time when the universal heritage of knowledge was systematically processed and such activities reached a high level. The translation movements that became institutionalized under the auspices of Bayt al-Hikma and the intensified scholarly activities of this period constitute one of the dynamic phases not only in the Islamic world but also in the history of world thought. During this process, the progress made in scientific activities gained momentum through the inheritance of the intellectual legacy of ancient centers of learning, whose existence had been established even before the Abbasid Caliphate. Jundishapur, which carried the legacy of the Sasanian scholarly tradition and formed one of the links in these centers, with its institutional structure, hospital tradition, and multicultural educational model; the scientific activities and translation movements that intensified during the Abbasid period; and the advances in the fields of medicine and philosophy in the Islamic world have each been the subject of numerous independent studies from various perspectives. However, the impact of the Jundishapur legacy on the Abbasid scholarly world and the scope of this interaction appear to be an area requiring more detailed examination. This study examines whether the medical and translation traditions originating in Jundishapur had a foundational influence on the institutional and scientific development of Baghdad. In this context, the study investigates the extent to which—and through what mechanisms—the body of knowledge in medicine and translation that matured in Jundishapur was transmitted to the Abbasid scholarly world. The research problem is addressed through a prosopographical and comparative-historical analysis of the intellectual networks extending to the Abbasid court in Baghdad, the institutional practices, and the sustained interactions of families originating from Jundishapur, as well as individuals who passed through the region and received training within this intellectual tradition. Particular attention is paid to the roles played at the Baghdad court by scholarly families of Jundishapuri origin, who preserved and transmitted their scientific expertise across generations, and to the catalytic role of these figures in the Arabization of medical terminology. The study aims to elucidate the relationship between the scholarly heritage of Jundishapur and Abbasid scientific activities by examining how knowledge originating in Jundishapur supported methodological transformations within Abbasid scholarship and contributed to the development of a more rational framework of thought. To this end, the research draws on classical biographies of scholars and physicians from the period, historical chronicles, and contemporary studies. The analysis indicates that

the activities of individuals associated with the Jundishapur region in Baghdad contributed to the processes of rationalization and institutionalization within Abbasid medicine.

Keywords
Philosophy of Islam; Jundishapur; Abbâsîd Period; Translation Movements; Buhtishu.

Highlights

- The study approaches the transmission of the scholarly heritage of Jundishapur to the Abbasid Caliphate not merely as a transfer of technical knowledge, but as a process of "constructing thought."
- The study examines the institutional and methodological influence of the medical and philosophical heritage inherited from the Sasanian scholarly tradition on the House of Wisdom and the Bimaristans in Baghdad.
- The study highlights the contributions of the translation discipline developed by scholars educated at the Jundishapur School—as they rendered the ancient body of knowledge into Arabic—to the formation of a rational mindset within the Islamic intellectual world.
- The study highlights the roles of actors referred to as "channels of transmission" in the transfer of knowledge from one region to another, as well as the impact of this legacy within a new sphere of civilization.

Citation
Can, Arzu. "From Jundishapur to Baghdad: The Role of Translations in the Development of Medical Science in Islamic Civilization". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies* 1/6 (October 2026), 101-129. https://doi.org/10.5281/zenodo.23614482

Article Information

Date of submission	10 May 2026
Date of acceptance	29 August 2026
Date of publication	31 October 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	Google Gemini 3 and ChatGPT standard version were used in the language editing and source suggestion phase of this study; the accuracy of all outputs was checked by the author and the final text was created.
Ethical Statement	This article is an original study; throughout all stages of the research—including preparation, data collection, analysis, and presentation of findings—the principles and rules of scientific ethics have been strictly adhered to.
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	4 Quality Education 17 Partnerships for the Goals
Indexes	**ERIH PLUS** *(31.03.2025)*
License	*CC BY-NC 4.0*

Giriş

Abbâsî hükümdarlarının bir dünya imparatorluğu yöneticisi olarak tarih sahnesine yerleşme hedefi ile Bağdat'ın yönetimsel ve toplumsal gereksinimleri, Yunanca bilimsel külliyatın Arapçaya kazandırılmasında itici güç olmuştur.[1] Bununla birlikte, Abbâsîlerin bu evrensel medeniyet tasavvurunu gerçeğe dönüştürme ve bilime yön veren merkezi bir güç konumuna yükselme sürecinde, Cündişâpûr'da olgunlaşan entelektüel birikimden ne ölçüde ve hangi mekanizmalarla istifade edildiği meselesi önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Cündişâpûr geleneği, Abbâsî idaresinin rasyonel ve bilimsel meşruiyet zeminini inşa ederken faydalandığı havzalardan biri olarak dikkat çekmekte; söz konusu birikimin bu dönüşümdeki işlevi araştırılması gereken bir problem alanına işaret etmektedir.

Bizans İmparatorluğu içerisinde yaşanan şiddetli teolojik çekişmeler ve baskılar sonucunda sürgün edilen Nestûrî ve Monofizit Hristiyan toplulukların ve Yeni Platoncu unsurların Sasaniler yönetimindeki Cündişâpûr'a sığınması, dünya bilim tarihi açısından dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir.[2] I. Hüsrev (Enûşirvân) döneminde, Cündîşâpûr'da bir tıp akademisi kurulmuş, hekim ve filozoflar desteklemiş, Yunanca ve Süryanice ilmi kaynaklar, Pehleviceye tercüme ettirilmiştir.[3]

Cündişâpûr'daki ilim çevresi, tek bir ekole bağlı kalmak yerine Yunan ve Hint geleneklerinden devraldıkları yöntemlerin nitelikli unsurlarını seçmiş, bu birikimi kendi özgün katkılarıyla harmanlayarak evrensel nitelikte kanunlar ve tıp literatürü oluşturmuşlardır. Bu kurumsal ve metodolojik disiplinin bir yansıması olarak, II. Hüsrev zamanında düzenlenen tıp kongresinde, dönemin hekimleri bilimsel meseleleri tartışmış ve bu müzakereleri kayıt altına alarak dönemin tıbbi birikiminin belgelenmesine katkı sağlamışlardır.[4] İbnü'l-Kıftî'nin aktardığı bu rivayet,

[1] Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev. Lütfü Şimşek (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 20.

[2] Şeniz Yıldırımer, *Bilim Tarihi Durakları Üç Medeniyet Merkezi İskenderiye Cündişâpûr Harran* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2020), 101.

[3] Ahmet Tefazzuli, "Enûşirvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/255; Yıldırımer, *Bilim Tarihi Durakları*, 100.

[4] Lutz Richter-Bernburg, "Gondēšāpur ii. History and Medical School", *Encyclopædia Iranica*, 2018; ibnu'l Kıfti, *ihbar'ul ulema*, çev. Abdulhalik Bakır (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 174. İbnu'l Kıfti, bu kongre ve tıp muhaverelerini I. Hüsrev (Anûşirvân) dönemine atfetmektedir. Ancak literatürdeki erken tanıklıklar ve modern kronolojik araştırmalar, bu kurumsal tıbbi-felsefi meclisin/kongrenin yaklaşık 610 yılında II. Hüsrev'in emriyle düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Klasik kaynaklardaki bu isimlendirme hatası ve detaylı bir kronoloji tahlili için bkz. Eyyüp Tanrıverdi, "Cahiliye Dönemi Arap Tabîbi El-Hâris b. Kelede", Şarkiyat Mecmuası, Sayı 27, s. 26.

Cündişâpûr geleneğine mensup aktörlerin, tıbbi bilgiyi sözlü ve yazılı müzakerelerle aktarma eğiliminde olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bağdat'a ve genel olarak Müslüman toplumuna ilk hastaneyi kazandıran unsurun, Cündişâpûr Nestûryanlarının temsil ettiği Suriye-Fars geleneği olduğu değerlendirilmektedir.[5] Ayrıca bilimsel anlamda eğitim görmüş ilk Arap hekim olarak kabul edilen Hâris b. Kelede'nin bu merkezde eğitim almış olması, Cündişâpûr'un henüz İslam öncesi dönemde de Araplarla kurduğu doğrudan entelektüel ve tıbbi temasın göstergelerindendir. Hâris b. Kelede ile Hüsrev arasında gerçekleşen tıp üzerine görüşme;[6] bu birikimin Arap coğrafyasına uzanan ilk temas kanallarından birini oluşturması açısından dikkate değerdir.

Çağdaş literatürün bir kısmında Cündişâpûr, daha ziyade erken döneme ait bir tıp merkezi olarak ele alınmıştır.[7] Öte yandan Abbâsî döneminde yoğunlaşan ilmi faaliyetler, çeviri hareketleri ve tıp-felsefe alanındaki ilerlemeler de ayrı birer araştırma konusu olarak bağımsız çalışmalara konu edilmiştir.[8] Çalışmanın amacı, müstakil birer alan olarak ele alınan Cündişâpûr ilmi mirası ile Abbâsî tıp geleneği ve çeviri faaliyetleri arasındaki doğrudan ve dolaylı bağı, aktarım kanalları üzerinden inceleyerek; bu birikimin Abbâsî ilmi faaliyetlerinin teşekkülündeki rolünü ortaya koymaktır.

Araştırmanın kapsamı; Cündişâpûr'un kuruluşu ve vizyonu dâhilinde Romalı, Süryanî, Hint ve İranlı unsurların oluşturduğu entelektüel birikim temel alınarak; Cündişâpûr ilmi havzası ile doğrudan ve dolaylı olarak bağı bulunan entelektüel aktörlerin Bağdat'taki faaliyetleri, tıp terminolojisinin Arapçalaşma süreci ve saray çevresindeki işlevleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Ele alınan problemin incelenmesinde; karşılaştırmalı-tarihsel metin analizinin yanı sıra, Cündişâpûr geleneğine mensup hekim ailelerinin kuşaklar arası sürekliliğini, Bağdat'taki hiyerarşik konumlarını ve kurumsal ilişki ağlarını bütüncül biçimde çözümlemeye imkân tanıyan prosopografik yöntem benimsenmiştir. Bu doğrultuda, modern araştırmaların sunduğu teorik çerçeveden yararlanılmış; ileri

[5] Lutz Richter-Bernburg, "Ebn Boḵtīšūʿ", *Encyclopaedia Iranica*, 2013.
[6] L. E. Goodman, "Arap Edebiyatındaki Yunan Etkisi", çev. Esat Ayyıldız, *Nüsha* 18/47 (Aralık 2018), 20.
[7] Mahfuz Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpûr* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003); Yıldırımer, *Bilim Tarihi Durakları*.
[8] Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*.

sürülen hususlar, dönemin klasik biyografi, tabakât ve tarih kaynaklarıyla (İbnü'l Kıftî, İbn Ebû Usaybia) karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

1. Cündişâpûr'un Kuruluşu ve Vizyonu

Cündişâpûr, Sasânîler tarafından, III. yüzyılın ortalarında Hûzistan bölgesinde kurulmuş planlı bir yerleşim merkezidir. Günümüzde Şahabâd[9] olarak adlandırılan şehir, Sasânî hükümdarı I. Şâpûr b. Erdeşîr (241-273) tarafından, Sasânîlerin Roma İmparatorluğu ile yaptıkları savaşlar sonucunda ele geçirilen Roma esirlerinin, bölgeye yerleştirilmesi amacıyla kurulmuştur.[10] Bu yönüyle şehir, doğal bir yerleşimin zamanla büyümesi sonucunda değil, devlet eliyle uygulanan bilinçli bir iskân politikası çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Cündişâpûr'un kuruluş aşaması, Sasânî Devleti'nin askerî ve idarî ihtiyaçlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Roma seferleri neticesinde İran topraklarına getirilen esir askerlerin yanı sıra Antakya'dan tehcir ettirilmiş sanatçılar, zanaatkârlar ve bilginlerden oluşan farklı guruplar da Cündişâpûr'a yerleştirilmiştir.[11] Şehrin inşa temelini atacak ve yapım sürecini yönetecek uzman mühendislerin Bizans İmparatorluğu'ndan getirtilmesi,[12] şehrin mimari ve teknik altyapısının Bizans mühendislik bilgisiyle kurulduğunu açıkça göstermektedir. Bu faaliyet kentin planlı bir biçimde inşa edilmesini mümkün kılarak, Cündişâpûr'un erken döneminden itibaren düzenli bir şehir yapısına sahip olmasını sağlamıştır.

Cündişâpûr'a getirilecek olan zanaatkâr ve sanat erbabının seçiminde, daha ziyade İran coğrafyasında mevcut olmama, ayrıca yerel halkın ihtiyaç duyduğu iş kollarında uzman olma kriterine dikkat edilmiştir.[13] Şâpûr bin Erdeşîr'in zorunlu göç politikası bölgenin toplumsal yapısını dönüştürerek hem bölgeye hem de halihazırdaki halka yeni bir kimlik kazandırmıştır. Özellikle Roma halkından maharetli tabiplerin bölgeye yerleşerek yerel halka tıp eğitimi vermesi Cündişâpûr'un, döneminin önde gelen tıp merkezlerinden biri olmasına atılan bir adımdır.[14] Bu iskân politikası, Cündişâpûr'un yalnızca askeri bir garnizon kenti olarak

[9] Ahmet Altungök - Abdulhalik Bakır, "İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet", Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 2 (27 Aralık 2017), 56.

[10] Muhittin Macit, "Tercüme Hareketleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40/499.

[11] Recep Uslu, "Cündişâpûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/117.

[12] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir'üt Taberi, *Tarih-i Taberi*, çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, ts.), 2/438.

[13] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 27.

[14] ibnu'l Kıfti, *ihbar'ul Ulema*, 174.

kalmayıp, Roma coğrafyasından getirilen uzman ve maharetli nüfus sayesinde bölgenin teknik ve mesleki birikimini zenginleştiren kozmopolit bir yapı kazanmasına katkı sağlamıştır. Cündişâpûr Okulu, özellikle Hipokrat ve Galen'in tıp öğretisini esas almış ve bu mirası benimsemiştir.[15] Modern çalışmalarda farklı ulusların bu bilim merkezini "Hipokrat Tıp Okulu"[16] olarak adlandırması, merkezin tıbbi ve bilimsel kimliğini yansıtması bakımından dikkat çekicidir.

Kent kuruluş aşamasında bilimsel bir merkez olmamakla birlikte, Sasânî döneminde kazandığı idarî ve kültürel altyapı ve Roma kökenli tıp ve bilim ekolünün şehre nakledilmesiyle başlayan süreç sayesinde, sonraki asırlarda farklı coğrafyaların felsefe ve bilim geleneklerinin buluştuğu çok kültürlü bir yapıya dönüşmüştür. Bu yapılanma, Cündişâpûr'un İslâm öncesi Sasânî mirasının, İslâm dönemine aktarılmasında önemli bir rol üstlenmesine zemin hazırlamıştır.

2. Cündişâpûr'da Kültürel Çeşitlilik ve Entelektüel Dönüşüm

Cündişâpûr, tarihi süreç içerisinde, stratejik konumu ve özgürlükçü politikası neticesinde ortaya çıkan bilimsel birikimiyle önemli bir merkez haline gelmiş, merkezin kültürel ve demografik yapısı, yerel unsurlardan ziyade, farklı coğrafyalardan gelen göçler neticesinde şekillenmiştir.

Şehrin Basra Körfezi'ne yakınlığı sayesinde, kentin hem deniz hem kara ticaretinden üst düzeyde istifade etmesi ve çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmesine zemin hazırlayan coğrafi konumu, bölgenin zenginliğini pekiştirmiştir.[17] Ayrıca kentin coğrafi konumu ve ticari yapısının sağladığı ekonomik imkânlar, entelektüel düşüncenin gelişebileceği elverişli bir zemin sunmuştur. Dönem dönem yaşanan siyasi ve dini baskılardan kaçan farklı disiplinlerden ve inançlardan bilge kişilerin bölgeye gelişi, Cündişâpûr'da önemli bir bilgi birikiminin oluşmasını sağlamıştır. Bu ortam, söz konusu bilginlerin kendi birikimlerini derinleştirmelerine ve farklı gelenekleri sentezlemelerine imkân tanımıştır. Beraberinde getirdikleri kültürel ve bilimsel miras neticesinde bu isimler, Cündişâpûr'un dönemin çok katmanlı bilim merkezlerinden birine dönüşmesinde etkili olmuşlardır.

[15] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 11.
[16] Altungök - Bakır, "İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet", 57.
[17] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 69-70.

Cündişâpûr'un İslam medeniyet tarihindeki asıl ününün, Helenistik/Galenik tıbbın intikalindeki ve eğitim hastanesi geleneğinin Abbâsî merkezine ve İslam dünyasına aktarılmasındaki rolünden kaynaklandığı değerlendirilir.[18]

2.1. Romalılar ve Süryaniler

Cündişâpûr'un sosyo-kültürel ve bilimsel dokusunun gelişiminde, Roma menşeli nüfus hareketleri temel bir yer tutmaktadır. Kentin kuruluş amacının merkezinde Romalı savaş esirlerinin sistemli iskanı yer aldığı için, ilk yerleşimci profilini bu kitle oluşturmuş; ilerleyen süreçte Roma topraklarından gelen yeni göç dalgalarıyla kentin sosyal ve kültürel yapısı dönüşmüş ve zenginleşmiştir.

Roma coğrafyasındaki mezhep çatışmaları, siyasi iç karışıklıklar ve ideolojik baskılar neticesinde yurtlarından sürülen bilim insanlarının bölgeye sığınmasıyla Cündişâpûr, farklı kültürlerin harmanlandığı disiplinler arası bir ilim merkezi niteliği kazanmıştır.[19]

Bizans İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde yaşanan teolojik ihtilaflar, özellikle İznik, Efes ve Kadıköy Konsilleri sürecinde derinleşerek boyut değiştirmiş, Yakûbî ve Nestûrî takipçilerin Bizans'tan sürülmesine ve hatta öldürülmesine yol açmıştır. Yaşanan zorunlu göç sonucunda çeşitli İran şehirlerine dağılan bilim adamlarının önemli bir kısmı Cündişâpûr'a yerleşmiştir.[20]

Cündişâpûr'un bilimsel bir cazibe merkezi haline gelmesindeki en kritik aşama, Roma İmparatorluğu'ndaki teolojik ayrışmalar ve bu ayrışmaların tetiklediği zorunlu göç hareketleridir. Özellikle 431 yılındaki Efes Konsili sonrası derinleşen doktriner ihtilaflar, Nestûrî toplulukları üzerindeki baskıları artırmış; entelektüel birikimin doğuya yönelmesine neden olmuştur. Başlangıçta bölgenin en önemli ilim merkezi olan Edessa (Urfa) Okulu'na sığınan Nestûrî bilginler, Bizans İmparatoru Zeno'nun 489 yılında okulu kapatıp kendilerini sürgün etmesiyle önce Nusaybin'e, ardından Sasanilerin sağladığı himaye sayesinde Cündişâpûr'a yönelmişlerdir.[21] Tarihsel veriler ışığında, Urfa ve Nusaybin'de yoğunlaşan Grek tıp mirasının Cündişâpûr'a doğrudan ve toplu bir göç dalgasıyla aktarıldığı fikri kesin bir olgudan ziyade bir varsayım olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bireysel aktarımlar veya

[18] Richter-Bernburg, "Gondēšāpur ii. History and Medical School".
[19] Uslu, "Cündişâpûr", 8/118.
[20] Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi Başlangıçtan İbni Rüşdün Ölümüne*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 51.
[21] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 46.

metin çevirileri vasıtasıyla bölgeye ulaşan bu birikimin, Cündişâpûr'un tıbbi yapısının gelişmesinde rol oynadığı kabul edilebilir.

Tarihi süreçte yinelenmiş Bizans İmparatorluğu bünyesindeki teolojik gerilimler, İmparator I. Justinianus'un, Yeni-Platoncu öğretileri paganizmle özdeşleştirerek Hristiyan Ortodoksluğu için birer tehdit olarak görmesine sebep olmuş ve 529 yılında Atina Akademisi'nin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır.[22] Bu gelişme üzerine, entelektüel varlıklarını sürdürebilmek adına güvenli bir liman arayan Atinalı filozof ve bilim insanlarından Suriyeli Damascius (Damaskios), Kilikyalı Simplicius (Simplikios), Frigyalı Eulamius, Lidyalı Priscian (Priskianos), Fenikeli Hermes, Diogenes ve Gazzeli Isidore'dan oluşan yedi kişilik filozof grubu Sasani topraklarına göç ederek Cündişâpûr'a yerleşmişlerdir. Justinianus'un baskıcı politikaları nedeniyle Atina'yı terk etmek zorunda kalan Damascius ve beraberindeki filozof kadrosu, Sasani topraklarında aradıklarını bulamadıkları için, burada uzun süre kalmamışlardır.[23] Pers ülkesindeki bu kısa süreli ikametin ardından, filozofların Roma topraklarına geri dönmek istemeleri üzerine I. Hüsrev (Enûşirvân), 532 yılında Bizans ile yapılan Ebedi Barış Antlaşması'na bir madde ekleterek, bu yedi filozofun emniyetle dönmesini sağlamış ve fikri özgürlüklerini güvence altına aldırmıştır.[24] Bizans ile yapılan antlaşmaya eklenen bu özel madde, Sasani sarayının dönemin entelektüel çevreleri üzerindeki hamilik rolünü ve Hüsrev'in felsefi düşüncenin sürekliliğine verdiği yapısal desteği doğrular niteliktedir.

Efes Konsili sonrası yaşanan Nesturî göçlerinin yanı sıra, Atina Okulu'nun kapatılmasıyla kısa sürelide olsa Doğu'ya yönelen Yeni-Platoncu filozofların Cündişâpûr'a yerleşmesi, kentin entelektüel yapısını zenginleştirmiştir. Nitekim I. Hüsrev (Anüşirvân) döneminde kurulan ve felsefe ile tıp başta olmak üzere muhtelif ilimlerin okutulduğu bu ilim mektebi; Hristiyan, Süryani, Grek ve İranlı bilginleri bir araya getirerek Cündişâpûr'u çok kültürlü bir bilim ve tercüme merkezi hâline getirmiştir.[25]

[22] Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), 83-85.

[23] Edward J. Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria* (Berkeley: University of California Press, 2006), 141.

[24] Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*, 141; Myrinalı Agathias, *Bizans Tarihi Agathias Kroniği 552-559*, çev. Hüseyin Uçar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023), 98-99; De Lacy O'Leary, *How Greek Science Passed To The Arabs* (London: London, Routledge and K. Paul, 1957), 29; Uslu, "Cündişâpûr", 8/118

[25] Uslu, "Cündişâpûr", 8/118.

2.2. Hintliler

Sasani Hükümdarı I. Hüsrev (Anûşirvân) döneminde, Hint birikimiyle kurulan temaslar Cündişâpûr'un entelektüel havzasını besleyen unsurlardan biri olmuştur. Klasik biyografik kaynaklarda aktarıldığı üzere I. Hüsrev, tıp ve bilim alanındaki yetkinliğiyle bilinen özel hekimi Berzeveyh'i Hindistan'a göndermiştir. Nitekim İbn Ebî Usaybi'a, Berzeveyhi'n Pers ve Hint ilimlerindeki üstün konumuna dikkat çekerek onun bu seyahat neticesinde Kelile ve Dimne Kitâbını Hindistan'dan getirip, Hint dilinden Farsçaya çevirdiğini kaydetmektedir.[26] Bunun yanı sıra modern araştırmalarda, I.Hüsrev'in , Berzeveyh'i, bir grup İranlı hekimle birlikte Hindistan'a gönderdiği, hekiminden Cündişâpûr'a tıbbi metinler getirmesini ve bunları Farsçaya çevirmesini istediği aktarılmaktadır.[27] İranlı tıp tarihçisi Najmabadi bu kitaplarla beraber bazı Hintli ailelerinde Cündişâpûr'a geldiğini ifade etmiştir.[28] Astronomik astroloji konusunda da ilim sahibi olan Hintli bilginler[29] özellikle farmakoloji alanındaki yetkinlikleri ile dikkat çekmiştir.[30]

Hint tıbbı, Cündişâpûr'da mevcut olan Grek ve Süryani tıp geleneklerine eklemlenerek bölgedeki tıbbi birikimi ve tıp kültürünü zenginleştiren bir unsur olmuştur.

2.3. İranlılar

Sasaniler döneminde inşa edilen ideolojik kurguya göre, tüm bilimlerin kaynağı Zerdüştlerin kutsal kitabı Avesta'dır.[31] Bu meşrulaştırma anlatısı, Yunan ve Hint kaynaklı eserlerin Farsçaya çevrilmesini "kayıp bir mirasın geri alınması" olarak sunmuş ve İranlıların bilimsel ev sahipliğini güçlendirmiştir.

Sasani İmparatorluğu, Zerdüştçülüğü resmi temel alarak, geçmişteki Ahameniş mirasını sahiplenmiştir. Bu tavır, I. Hüsrev dönemine kadar süren bir kayıt toplama ve düzenleme geleneğini de beraberinde getirmiştir. Özellikle tarihi ve dinsel

[26] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakāti'l-etıbbâ*, çev. Emilie Savage-Smith vd. (Leiden: Brill, 2020), par. 11.2.

[27] Babak Daneshfard vd., "Medical education in the first university of the world, the Jundishapur Academy", *Journal of Family Medicine and Primary Care* 11/8 (2022), 4267-4272.

[28] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 49.

[29] Mehmet Kavak, "Hint Tıbbının İslam Tıbbına Etkileri: Tercümeler, Alıntılar, Sağlık Hizmeti ve Ticaret", *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2022), 769.

[30] Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. Abdulkadir Coşkun, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 952-954.

[31] Gutas, *Yunanca Düşünce*, 36.

konulardaki kayıtlar, Sasani ideolojisi çerçevesinde derlenerek, imparatorluğun kültürel ve bilimsel mirasını kurumsallaştırmıştır.[32]

Nitekim bu meşrulaştırma söylemi doğrultusunda, I. Şâpûr'un, Alexander istilasıyla dağılan ve Hindistan ile Yunanistan'a yayılan tıp, astronomi, coğrafya ve sanat üzerine yazılmış Avesta metinlerini toplama emri verdiği aktarılmaktadır.[33] Hanedanın bir gereği olarak tutulan ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı ifade edilen kayıtlarda bu emir şöyle kaleme alınmıştır:

Ardeşirin oğlu krallar kralı Sâbûr, Hindistan, Bizans imparatorluğu ve diğer ülkelere dağılmış olan tıp, astronomi, hareket, zaman, uzay, töz, ilinek, oluş, bozuluş, dönüşüm, mantık ve diğer zanaat ve beceriler konusundaki dinsel olmayan metinleri de topladı ve bunları Avesta'ya ekledikten sonra hatasız tüm kopyalarının çıkarılarak krallık hazinesine konmasını istedi.[34]

Sasaniler döneminde Cündişâpûr çevresinde kurulan "Gashtagh" adlı kâtip topluluğunun, tıp ve astronomi bilgilerini özel bir sistemle kayıt altına aldığı rivayet edilmektedir.[35]

Felsefe ve bilimin kaynağının Persler olup olmadığı konusundaki tartışmalar devam etmekle birlikte 'İranlılar' başlığı ile asıl dikkat çekmek istediğimiz nokta İranlıların Cündişâpûr'daki ev sahipliği rolüdür. İranlıların dini inançlarından kaynaklanan bilgiye düşkünlükleri Avesta'dan türeyen tüm diğer bilimleri incelemeyi dinsel görev saymalarına sebep olmuştur.[36]

Sasani dönemindeki İran bakiyesinin bilimlerin kaynağının Avesta olduğu inancı bilimle ilgilenenlerle beraber dönemin siyasi otoritesi nezdinde de yabancı ilimlerin himaye edilmesine imkân tanıyan bir zemin hazırlamıştır. İran coğrafyasındaki bu kültürel ve entelektüel birikimin bir köprü vazifesi görmesi, bilimin kesintiye uğramaması açısından dikkate değerdir. İranlılar, tarihi boyunca tıp ve eczacılık alanındaki ileri düzey çalışmalarıyla bilinmektedir. Tıp alanında yalnızca hekimler yetiştirmekle kalmamış, aynı zamanda hastalıklarla mücadele ederek onların yenilebileceğine inanmışlardır. Bu bakış açısı, eski dönemlerden itibaren hijyenik

[32] Gutas, *Yunanca Düşünce*, 36.
[33] Cyril Elgood, *Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), 39.
[34] Gutas, *Yunanca Düşünce*, 45.
[35] Elgood, *Medical History*, 39.
[36] Gutas, *Yunanca Düşünce*, 50.

koşullara verilen önemi de beraberinde getirmiştir. Dönemin kültürel ve sosyal pratiklerinde, yere tükürmek veya başkalarının tabaklarından yemek gibi davranışlardan kaçınıldığı bilinmektedir. Ayrıca, suyun temizliği ve kullanımı kritik öneme sahip olmuş; kirli sular kaynatılmadan kullanılmamıştır. Hava, toprak, ateş ve su gibi temel doğal unsurların kirletilmemesi de dönemin sağlığı koruma anlayışının temel bir parçasını oluşturmuştur.[37] Bu bilgiler, antik İran'ın sadece tıbbi bilgiye değil, aynı zamanda köklü bir hijyen ve çevre ahlakına sahip olduğunu da göstermektedir.

İranlılar, kendi tıbbi birikimlerine sahip olmakla beraber, Cündişâpûr'da farklı kültürlerden gelen tabiplere ev sahipliği yaparak bölgede zengin bir tıbbi etkileşim ortamının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Bu doğrultuda Cündişâpûr, hem yerel birikimin korunduğu hem de farklı geleneklerin bir arada varlık göstererek sentezlendiği önemli bir tıp merkezi haline gelmiştir. Sasaniler döneminde Erdeşîr ile başlayan bilimsel restorasyon, kadim Pers bilgeliğini aldığı bilim göçüyle canlandırmıştır. İranlıların bilime verdiği değer Cündişâpûr bakiyesindeki diğer unsurların bilimle ilgili itkileri ile kıyaslandığında dikkati çeken şey, verilen değerin dini inanışın bir gereği olmasıdır. İranlılar, imanlarının bir tezahürü olarak sadece bilgiyi üretenler olarak var olmamış, aynı zamanda farklı kültürlerden gelen bilim insanlarını koruyan ve onlara özgür bir çalışma ortamı sunan "evrensel bir koruyucu" rolü de üstlenmişlerdir.

İranlılar, Yunanlıların teorik felsefesini, Hintlilerin ilaç (farmakoloji) bilgisini ve Süryanilerin çeviri yeteneğini alıp bu unsurları bir sistemde buluşturmuşlar, farklı milletlerden alimlerin, devletin koruması altında ortak bir amaç için çalışmasını sağlayan birer ev sahibi olmuşlardır.

Zikrettiklerimiz dışında Cündişâpûr'da farklı etnik unsurların varlığı da bilinmekle birlikte çalışmanın amacı bilime yön veren faaliyetler olduğu için bu unsurlara burada yer verilmeyecektir.

3. Aktörler ve İntikal Kanalları

3.1. Berzeveyh

Perslerin ve Hintlerin bilimlerinde yetkin olduğu ifade edilen Berzeveyh, Sasani Hükümdarı I. Hüsrev döneminin yetkin tabiplerinden biri olarak, Hintçeden yaptığı

[37] Yıldırımer, *Bilim Tarihi Durakları*, 103.

çevirilerle Doğu hikmetinin Orta Doğu'ya taşınmasında köprü vazifesi görmüştür. Sadece farklı Hint eserlerini tercüme etmekle kalmamış, aynı zamanda "*Kelile ve Dimne*" eserini Pehleviceye kazandırarak bu eserin dünya literatürüne girmesini sağlamıştır. Onun, Vişnu rahibi tarafından şehzadelere nasihat amacıyla yazılmış ve orijinal ismi Pançatantra olan bu çevirisi, daha sonra İbnü'l-Mukaffa'nın Arapça tercümesine zemin hazırlamış, eserin ferdi ahlak, ailevi terbiye ve siyasi otorite üzerine kurulu öğretilerinin küresel bir edebiyat ekolüne dönüşmesine imkân tanımıştır.[38] Çevirinin mekânsal olarak Cündişâpûr'da yapılıp yapılmadığından bağımsız olarak; tercüman Berzeveyh'in saray hekimi kimliği ve dönemin ilmi yapısı dikkate alındığında, bu metnin Cündişâpûr külliyatına dahil edildiği kuvvetle muhtemeldir.

Eserin çeviri silsilesindeki ilk aşamayı Berzeveyh çevirisi oluşturmaktadır. Kelile ve Dimne'nin derli toplu bir külliyat olarak günümüze ulaşması, öncelikle Berzeveyh'in, ardından da İbnü'l-Mukaffa'nın katkılarıyla gerçekleşmiştir. Söz konusu Pehlevice nüsha, ilerleyen süreçte önce Süryaniceye, ardından Arapçaya tercüme edilerek geniş bir alanda tanınırlık kazanmıştır.[39]

3.2. Mâserceveyh

Cündişâpûr Tıp Okulu'nda eğitim görmüş Süryani hekim Mâserceveyh, İskenderiye rahibi Ahron'un "Kitâbü'l-Künnâş" adlı eserini Süryanice'den Arapça'ya tercüme etmiş ve esere iki makale daha eklemiştir.[40]

Tabip Ahron'a ait olup Mâsarceveyh tarafından çevrilen bu eser, Emevî sarayındaki *Hizânetü'l-Kütüb* bünyesinde muhafaza edilmiştir. Halife Ömer b. Abdülazîz'in bu yapıtı inceleyip kamuya açması, İslam devletinin ilk evrelerinden itibaren saray bünyesinde sistemli bir kütüphane varlığının teşekkül ettiğini somut olarak ortaya koymaktadır.[41]

[38] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, par. 11.2; Adnan Karaismailoğlu, "Kelile ve Dimne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/210

[39] Oğuzhan Başıbüyük, *Kelile ve Dimne,* https://oguzhanbasibuyuk.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/08/kelile_ve_dimne.pdf 01.08.2026

[40] Nedîm, *el-Fihrist*, 938; Mahmut Kaya, "Mâserceveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/74.

[41] Kaya, "Mâserceveyh", 28/75.

Kitâbü Kuva'l-Et'ime ve Menafi'ihâ ve Mazârrihâ, Kitâbü Kuve'l-Akâkir ve Menâfi'ihâ ve Mazârrihâ, Mâserceveyh'e ait eserlerdir.[42]

3.3. Yuhannâ bin Mâseveyh

Avrupa'da "Mesue Senior" olarak bilinen İbn Mâseveyh,[43] Abbâsî halifeleri Me'mûn, Mu'tasım, Vasık ve Mütevekkil'e hizmet etmiştir.[44] Mevcut verilerden hareketle; Yuhannâ bin Mâseveyh'in Me'mûn ile başlayan ve Mütevekkil ile son bulan birbirinin ardılı dört Abbâsî halifesine, hilafet merkezinde yaklaşık otuz yıl boyunca hekimlik hizmeti sunduğu çıkarımında bulunulabilir. Dönemin tıp otoritesi Cibrâîl bin Buhtîşû'nun öğrencisi olarak kabul edilen İbn Mâseveyh, tıp alanında göz hastalıkları tedavisinde uzmanlaşmıştır.[45]

İbnu'l-Kıfti "Yuhannâ'nın babasının her türlü hastalığı tedavi etmeyi bildiği ve ilaçları hazırlamada, onların iyilerini seçmede ve kötülerini ayırmada Allah'ın yarattıklarının en bilgilisi olduğu" rivayetini aktarmıştır.[46] Dolayısıyla Yuhannâ'nın farmakoloji alanındaki uzmanlığının, çocukluk yıllarını da şekillendiren bir disiplinin sonucu olduğu söylenebilir. İslam bilim tarihindeki çeviri hareketinin önemli figürlerinden biri olan Yuhannâ bin Mâseveyh, Harûn Reşîd'in Anadolu fetihleri esnasında ulaşılan, eski tıp külliyatının İslam dünyasına kazandırılmasında büyük katkıya sahiptir. Hristiyan-Süryani kimliğine rağmen sarayda büyük bir itibar gören İbn Mâseveyh, halifenin kendisine sunduğu geniş imkânlar ve mahir kâtipler aracılığıyla bu kadim bilgilerin sistemli bir şekilde tercüme edilmesini sağlamıştır.[47] Ayrıca çeviri faaliyetleri kapsamında İbn Mâseveyh öğrencisi Huneyn bin İshak'a Galenos'un anatomi kitaplarını çevirme talimatını vermiştir. Sözü edilen anatomi kitaplarının sayısının en az dokuz olduğu geç dönem rivayetlerde yer almaktadır.[48] Anatomi merakının ve yetkinliğinin sonucu olarak bir maymun üzerinde otopsi yaparak elde ettiği bulguları kaydetmiş fakat kaydedilen bu bilgiler günümüze ulaşamamıştır.[49] Hekim patoloji, fizyoloji, oftalmoloji, humma, cüzzam, diyetetik,

[42] Nedîm, *el-Fihrist*, 939; İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, çev. Abdulhalik Bakır (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 353; Kaya, "Mâserceveyh", 28/75.
[43] Yıldırımer, *Bilim Tarihi Durakları*, 115-116.
[44] Nedîm, *el-Fihrist*, 934.
[45] M.Cüneyt Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/582.
[46] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 409.
[47] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 405.
[48] Bakır - Altungök, "İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet", 77.
[49] Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", 43/582.

melankoli ve tıbbi aforizmalar olmak üzere tıbbın farklı sahalarında çok sayıda eser kaleme almıştır. [50]

Eserlerinden**,** *Kitâbü'l-Ezmine,* mevsimlerin, ayların, astrolojik döngülerin insan sağlığı üzerindeki etkilerini ele alır; *Kitâbü Cevâhiri'ṭ-ṭîbi'l-müfrede*, koku yapımında kullanılan yirmi sekiz bitkinin özelliklerinden bahseder; *Kitâbü Mâʾi'ş-şaʿîr*, Arpa suyunun tedavi edici özelliklerini inceler; *Kitâbü'l-Cevâhir ve ṣıfâtühâ ve fî eyyi beledin hiye ve ṣıfatü'l-ġavvâṣîn ve't-tüccâr,* 28 değerli madenin mahiyetine dairdir**;** *Maḳaletü Yaḥyâ b. Mâseveyh fi'l-cenîn ve kevnihî fi'r-raḥm*, eserinde sekiz aşamada ceninin gelişiminden bahseder; *Daġlü'l-ʿayn*, Göz hastalıklarıyla ilgili olarak ele alınmış ve Arapça telif edilmiş en eski eserlerden biridir. Tabakat kitaplarında Yuhannâ'ya nispet edilen eser sayısının, on bir ile kırk dört arasında değiştiği ifade edilmektedir.[51] Fakat İbn Ebû Usaybia *Uyûnü'l-enba*'da hekime ait kırk altı kitap ismi zikretmektedir.[52]

Yuhannâ bin Mâseveyh'in tıp ve çeviri dünyasına bıraktığı miraslardan biri de şüphesiz yetiştirdiği talebelerdir; nitekim Abbâsî tercüme hareketlerinin en dikkat çeken simalarından olan ve henüz on yedi yaşındayken tercüme faaliyetlerine başlayan Hüneyn bin İshak, İbn Mâseveyh'in öğrencilerindendir.[53] Henüz 17 yaşındayken Galen'in eserlerinden *fî Kuvveti't-Tabîbiyye* ve *fî Esnâfi'l-Ḥummeyât* başlıklarıyla iki önemli çeviri gerçekleştiren Huneyn, bu erken dönem başarısının ardından Halife Me'mûn'un Bizans'a kitap temini amacıyla gönderdiği heyette de görev almıştır.[54]

3.4. Reş'aynalı Sergios

Helenistik tıp mirasının Süryani literatüründeki ilk yansımalarına, din adamı ve hekim kimliğiyle tanınan mütercim Reş'aynalı Sergios'un çalışmalarında rastlanır. İskenderiye'de eğitim alan Sergios, öğrencisi Theodoros'a gönderdiği mektupta Aristoteles külliyatının tamamını Süryaniceye kazandırma idealinden bahsetse de, bu teşebbüs Organon'un belirli bölümlerinin tercümesiyle sınırlı kalmıştır.[55] Sergios tıp alanında Süryanice'ye ilk çeviri yapan kişi olarak bilinmekle birlikte, daha çok

[50] Emilie Savage-Smith, "Medicine in Medieval Islam", *The Cambridge History of Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 2/145; Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", 43/582.

[51] Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", 43/582.

[52] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâʾ*, par. 8.26.20.

[53] Hasan Katipoğlu - İlhan Kutluer, "Huneyn b. İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/377.

[54] Ebru Yücel vd., "Erken Dönem İslam Tıbbı'na Süryani Çevirmen Hekimlerin Etkisi Tıp Tarihi Araştırması", *Lokman Hekim* 16/2 (Mayıs 2026), 390.

[55] Gutas, *Yunanca Düşünce*, 32.

Galen'den yaptığı çeviriler ile tanınmıştır.[56] Yakubi bir rahip olan mütercim, Galen'e ait on altı eseri tercüme ederek tıp literatürüne büyük katkılar sağlamıştır.[57]

Sergios'un Galen külliyatını Süryaniceye çevirmesi, literatürün sonraki dönemlerde Arapçaya aktarılmasına dolaylı olarak aracılık etmiştir; nitekim Huneyn b. İshak da çalışmalarında onun eserlerine ve tercümelerine sıkça başvurmuştur.[58] Huneyn b. İshak, "Risâle" adlı kitabında Galen'in tıp eserlerini daha önce çeviren mütercimleri değerlendirirken, Yunan tıp eserlerini bir Doğu diline tercüme eden ilk kişi olan Sergios'un (ö. 536) çevirilerinden bahsetmiş ve kendi tercüme yöntemini oluştururken onun bu eserlerinden faydalanmıştır.[59] Sergios'un Grekçeden Süryaniceye kazandırdığı metinsel birikim, Huneyn b. İshak'ın hem Süryanice hem de Arapça çeviri metodolojisini üzerine inşa ettiği zemin olmuştur. Nitekim dönemin önde gelen hekimi Cibrâîl b. Buhtîşû, Huneyn'in yeteneğini takdir ederken onun "sadece Sergios'u değil diğer duayen mütercimleri de aşacağını" ifade etmiştir.[60] Bu durum, Huneyn'in Bağdat'taki tercüme faaliyetlerinin, Sergios ile başlayan birikimi geliştirerek sürdüren kümülatif bir nitelik taşıması açısından dikkate değerdir.

Huneyn b. İshak; Galen'e ait, *Glaukon'a Hastalıkların Tedavisi Üzerine, Kemikler Üzerine, Kaslar Üzerine, Hipokrat'a Göre Ustukuşşat Üzerine, Mizaç Üzerine, Tabiî Kuvvetler Üzerine, İç Organ İlletlerinin Saptanması Üzerine, Hummalı Tipleri Üzerine, Buhran Üzerine, Buhran Günleri Üzerine, Tedavi Metodu Üzerine, Organların İşlevleri Üzerine, Basit İlaçlar Üzerine, Göz İlletlerinin Belirtileri Üzerine , Nabız Üzerine, Kan Alma İşlemi, Yararlı ve Zararlı Kîmus Üzerine, İlaçların Terkibi* ve *Bulması Kolay İlaçlar Üzerine* adlı eserlerde Sergios'un Grekçeden yaptığı Süryanice tercümelerden yararlanmıştır. Ancak bu tercümeleri doğrudan esas almamış; eserlerde eksiklik ve hata fark ettiği yerleri tekrar Süryaniceye çevirmiş veya tahrif edilmiş kısımları tashih etmiştir.[61]

Huneyn, Sergios'un metinlerinden hem faydalanmış hem de yetersiz bulduğu noktaları eleştirmekten geri durmamıştır. Bu durum, Sergios'un çeviri tarihindeki rolünü ve Huneyn'in metodolojik olarak ondan nasıl beslenip onu nasıl aştığını göstermesi bakımından kritiktir. Dolayısıyla, bizzat Cündişâpûr'da bulunmamış

[56] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 127.
[57] Peter E. Pormann, "Tıp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/96.
[58] Ebrahim Al-Khaffaf, *Huneyn bin İshâk'ın Risâle Adlı Eserinin Tercüme ve Yorumu* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024), 15.
[59] Al-Khaffaf, *Huneyn bin İshâk'ın Risâle Adlı Eserinin Tercüme ve Yorumu*, 35.
[60] Al-Khaffaf, *Huneyn bin İshâk'ın Risâle Adlı Eserinin Tercüme ve Yorumu*, 52.
[61] Al-Khaffaf, *Huneyn bin İshâk'ın Risâle Adlı Eserinin Tercüme ve Yorumu*, 155-180.

olmasına rağmen, Cündişâpûr havzasının entelektüel gelişimini ve Huneyn'in tercüme metodolojisinin arka planını doğru analiz edebilmek adına, Sergios'un bu kümülatif katkısını ve iki alim arasındaki bu doğrudan metinsel bağı burada zikretmeyi uygun bulduk.

3.5. Curcîs bin Buhtîşû' (el-Cündisâbûri Ebu Buhtîşû', Curcîs bin Cibrâîl)

Halifelik hizmetine çağrılarak memleketi Cündişâpûr'dan Bağdat'a taşınan ailenin ilk üyesi Curcîs'tir; böylelikle aile Bimaristan geleneğinin Nestûrî cemaatinden İslam kültür çevresine aktarılmasında öncü bir rol üstlenmiştir.[62]

Abbâsî halifelerinden Mansur, iştah azlığı ve mide rahatsızlığından kaynaklı hastalığının şifası için farklı hekimlerden tavsiye almış fakat uygulanan her tedavi hastalığının şiddetlenmesine sebep olmuştur. Mansur, başarısız girişimler üzerine hekimleriyle istişare edip, maharetli bir tabip istediğini belirtince, hekimler Cündişâpûr doktorlarının en yetkini olduğunu ifade ederek, halifeye Curcîs bin Buhtîşû'yu tavsiye etmişlerdir.[63] O dönemde İbn Buhtîşû Cündişâpûr Hastanesi'nin başhekimidir.[64] Saray hekimlerinin kendi içlerinden biri yerine Cündişâpûr'u işaret etmesi, Cündişâpûr hekimlerinin mesleki itibarı ve uzmanlığının Bağdat nezdindeki karşılığını göstermesi açısından kayda değerdir. Curcîs'in Bağdat'a çağrılması, Cündişâpûr'daki tıp birikiminin ve ailevi hekimlik ağlarının Abbâsî sarayına aktarılmasında bir temas kanalı işlevi görmüştür. Halifenin şifa arayışı, sadece bir tedavi sürecinin değil, Bağdat'ın bilimsel kimliğini değiştirecek bir ilişkinin de başlangıcı olmuştur. Curcîs'in saraya çağrılmasıyla, Buhtîşû hanedanı ile halifelik makamı arasında kurulacak ve tıp tarihine yön verecek olan ittifakın ilk adımı atılmıştır.

Curcîs, diğer hekimlerin yetersiz kaldığı bu süreçte halifeyi başarıyla tedavi ederek saray nezdinde itibar ve güven kazanmıştır. Halife Mansur, şifasına vesile olan bu maharetli tabîbi ödüllendirmek amacıyla ona cariyeler gönderdiğinde; Curcîs, Hristiyanlık inancına ve tek eşlilik ilkesine sadık olduğunu belirterek bu hediyeyi nezaketle geri çevirmiştir.[65] Bu durum, Abbâsî sarayındaki hekim-iktidar ilişkilerinde dini ve toplumsal sınırların varlığını gösterirken; Hristiyan hekimlerin saray

[62] Richter-Bernburg, "Ebn Boḵtīšūʿ".
[63] İbnu'l Kıfti, *ihbar'ul ulema*, 197-198; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, par. 8.1.1.
[64] Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik: Arap-İslam Bilimleri Tarihine Giriş*, çev. Abdurrahman Aliy (İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2008), 1/8.
[65] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 110.

ortamında kendi kimlik alanlarını nasıl koruduklarını da açık bir şekilde göstermektedir.

Arapça, Süryanice, Pehlevice ve Yunanca dillerine hâkim olan tabîb, Halife Mansûr'un talebiyle çok sayıda Yunanca eserin Arapça çevirilerini yapmıştır.[66] Süryanice eserler de kaleme alan Curcîs'in, bu dildeki en şöhret bulmuş telifi tıp alanında icra ettiği *Kitâbü'l-Künnâş*'tır.[67] Eserin Huneyn bin İshak tarafından Arapça'ya tercüme edildiği, Ebu Bekir er-Razi'nin de bahsi geçen eserden iktisablar yaptığı bilinmektedir.[68]

3.6. Buhtîşû bin Curcîs bin Buhtîşû' (Ebu Cibrâîl, İkinci Buhtîşû)

II. Buhtîşû, Cündişâpûr'da doğmuş, öğrenimini orada tamamlamıştır. Cündişâpûr Hastanesi'nde başhekim yardımcısı olarak görev yaparken, babası Curcîs'in, Halife Mansur'un tedavisi için Bağdat'a gitmesi üzerine hastanenin başhekimliğini üstlenmiştir.[69]

Tabîb, Halife HarûnReşîd'in hastalığının tedavisinde Bağdat'daki hekimler yetersiz kalınca, Halifenin veziri el-Bermeki tarafından Bağdat'a getirilmiştir. Tedavide başarılı olup halife nazarında itibar sahibi olduktan sonra diğer saray hekimleriyle bir sınava tabi tutulmuş, sınavı başarıyla geçen tek hekim olunca, halife tarafından başhekim olarak tayin edilmiştir ayrıca halife her konuda ona itaat edileceğini ve diğer hekimlerin onun emrinde olacağını beyan etmiştir.[70] Halifeyi Farsça ve Arapça hitabetiyle etkilediği rivayet edilir.[71]

Künnaşü'l-muhtasar ve Oğlu Cibrâîl için yazdığı *Kitâbü-t Tezkire* İslam tıbbına katkı sağlayan eserlerdendir. Er-Razi'nin kaleme aldığı ünlü eseri el-Havi'de, yaklaşık yirmi yerde Ebu Cibrâîl'in eserlerine atıf yapıldığı bilinmektedir.[72]

3.7. Cibrâîl bin Buhtîşû

Abbâsî Halifesi er-Reşîd'in veziri Bermek'in yakınlarından Yahya bin Halid bin Bermek hastalandığında, Halifenin özel hekimi olan, Cibrâîl'in babası II. Buhtîşû onu tedavi etmiştir. Tedavinin ardından Yahya, Buhtîşû'ya kendisine iyilik yapacağı bir

[66] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, par. 8.1.1.
[67] Nedîm, *el-Fihrist*, 936.
[68] Hasan Doğruyol vd., "Buhtîşû'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/378; Nedîm, *el-Fihrist*, 936.
[69] Doğruyol vd., "Buhtîşû'", 6/378.
[70] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, par. 8.2.
[71] Richter-Bernburg, "Ebn Boḵtīšūʿ".
[72] Nedîm, *el-Fihrist*, 936; Doğruyol vd., "Buhtîşû'", 6/378.

tabip seçmesini söylemiş; Buhtîşû ise tabipler arasında bu sanatta kendi oğlu Cibrâîl'den daha maharetli birini tanımadığını, Cibrâîl'in kendisinden bile daha yetkin olduğunu ifade etmiştir. Bu cevap üzerine Cafer, Cibrâîl'i getirtmiş ve denemek için ona gizli bir hastalığını anlatmıştır. Cibrâîl bu müşkülü başarıyla giderince, Bermek'in güvenini kazanmıştır.[73]

Hârûn Reşîd'in sevdiği bir cariyesinin hastalığı karşısında duyduğu endişeyi Cafer ile paylaşması üzerine, Cafer halifeye, hekim Cibrâîl'i önermiştir. Cibrâîl, alışılmamış ve şok etkisi yaratan özgün bir metot kullanarak cariyeyi sağlığına kavuşturmuş;[74] bu başarısının ardından er-Reşîd'in kendisine yönelik iltifat ve takdirleri, Cibrâîl'in zamanla sarayda söz sahibi bir şahsiyet olmasını sağlamıştır. Cibrâîl uyguladığı tedavi yöntemini *İmtihanü't-tabîb* adlı eserde belirtilen kuralları zikrederek, bir tabîbin uyanık, zeki ve kıyas yeteneği güçlü bir şahsiyet olması gerektiğini, ihtiyaç duyulduğunda kişiye özgü yöntemler geliştirilmesi icâbettiğini belirtmiş, söz konusu tedavinin tıbbi bir hile olduğunu ifade etmiştir.[75] Alana olan hakimiyeti neticesinde halifenin takdirini kazanan hekim, başhekimlik görevine atanmıştır.[76]

Yetkinliğini kanıtlayan bir rivayete göre Cibrâîl; Sabah uyanınca su içilip içilmemesi hususunda bir tabiple girdiği tartışmada; bu durumun mutlak bir doğru veya yanlış olarak görülemeyeceğini, asıl belirleyici unsurun susuzluğun kaynağı olduğunu savunmuştur. Ona göre eğer midedeki hararet tüketilen tuzlu gıdalardan kaynaklanıyorsa su içilmesi faydalı; ancak sorun "tuzlu balgam" (vücut sıvılarındaki dengesizlik) kaynaklı ise su içilmesinden kaçınılmalıdır. Cibrâîl, bu iki durumun ayırt edilmesi için de pratik bir teşhis yöntemi önermiş; kişinin su içmeden önce bir süre beklemesini, eğer susuzluk hissi zamanla azalıyorsa bunun balgam kaynaklı olduğunu, artarak devam ediyorsa gerçek bir hararet olduğunu ifade etmiştir. Cibrâîl b. Buhtîşû'nun tıp felsefesini yansıtan bir diğer önemli anekdot ise arkadaşı Yusuf bin Hakem ile gerçekleştirdiği "perhiz" üzerine olan tartışmasıdır. Yusuf bin Hakem, perhizi sadece "kötü ve zararlı gıdalardan uzak durmak" olarak tanımlarken; Cibrâîl bu yaklaşıma karşı çıkarak daha bütüncül bir perspektif sunmuştur. Ona göre gerçek perhiz, kötü gıdalardan tamamen kaçmak değil; vücudu her türlü gıdaya karşı

[73] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 175; Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 113.
[74] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, par. 8.3.3.
[75] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 175-176.
[76] Yıldırımer, *Bilim Tarihi Durakları*, 112.

dirençli hale getirecek şekilde, her şeyi ölçülü ve düzenli bir alışma süreci içerisinde tüketerek bünyeyi eğitmektir.[77] Cibrâîl b. Buhtîşû'nun, uyanınca su içilip içilmemesi konusundaki açıklaması, ayrıca perhiz hakkındaki "vücudu dirençli kılma" yaklaşımı, onun tıbbı sadece semptomları bastırmak olarak görmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Onun nazarında hekimlik; donmuş kuralları uygulamak değil, hastanın mizacına ve gıdanın niteliğine göre esneyebilen bir sanat dalıdır. Özellikle perhiz tanımındaki "bünyeyi dirençli kılma" vurgusu, klasik kaynaklarda aktarılan anlatılar ışığında Cibrâîl'in, pratik tababette hastanın bünyesini ve mizacını temel alan koruyucu bir yaklaşıma sahip olduğuna işaret etmektedir.

Harûn er-Reşîd Tus şehri'nde iken, öncesinde de Cibrâîlden tedavi aldığı rahatsızlığı şiddetlenince, şifası için yeniden Cibrâîl'in tıbbi bilgisine başvurmuştur. Ancak Cibrâîl, Halife'nin sağlığına dikkat etmemesi üzerine açık sözlü bir uyarıda bulunmuştur. Kendisine özellikle yemekleri birbirine karıştırmamasını ve aşırı cimadan kaçınmasını defaatle tavsiye ettiğini hatırlatan Cibrâîl, "Seni bunlardan nehyediyorum fakat beni dinlemiyorsun" diyerek tepkisini dile getirmiştir. Hatta Halife'nin bünyesine daha uygun olacağını düşündüğü için memleketine dönme tavsiyesinin de karşılıksız kaldığını vurgulamıştır. Hekimin bu tavizsiz ve eleştirel tutumu karşısında öfkelenen er-Reşîd, Cibrâîl'i hapis ile cezalandırmıştır.[78] Harûn er-Reşîd'in son dönemlerinde, bir papazın kışkırtmaları neticesinde Cibrâîl ölüm cezasına çarptırılmış; ancak Vezir Fazl'ın müdahalesiyle bu ceza infaz edilmemiştir. Halife Emin'in tahta çıkışıyla birlikte yeniden itibar kazanan Cibrâîl, saray hekimliği görevine iade edilmiştir. Fakat Cibrâîl için bu huzur dönemi de uzun sürmemiş; Me'mun'un Emin'i tahttan indirerek yönetimi ele geçirmesiyle Cibrâîl tekrar hapsedilmiştir. Cibrâîl'in tıp tarihindeki vazgeçilmezliği, Vezir Hasan bin Sehl'in yakalandığı ağır bir hastalık vesilesiyle bir kez daha tescillenmiştir. Tedavi amacıyla yeniden göreve çağrılan hekim, bir müddet sonra siyasi dengeler nedeniyle tekrar gözden düşse de kendisine duyulan ihtiyaç her seferinde geri dönüşünün kapısını aralamıştır. Son olarak, Me'mun'u yakalandığı bir hastalıktan fevkalade süratle kurtarması, Cibrâîl'e daha evvel müsadere edilen tüm servetini ve sarsılan itibarını geri kazandırmıştır. Hayatının son döneminde tüm imtiyazlarına yeniden kavuşan

[77] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 185-186.
[78] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 180.

Cibrâîl b. Buhtîşû, bu büyük iadeden yaklaşık bir yıl sonra vefat etmiş, Medain'deki Marsecis Manastırı'na defnedilmiştir.[79]

Harûn er-Reşîd'in hizmetinde yirmi üç yıl hekimlik yapan Cibrâîl,[80] İslam medeniyetinin bilimsel merkez üssü olan Beytü'l-Hikme'nin ve dönemin dikkat çeken sağlık kurumu olan Bağdat Bimaristanı'nın tesis edilmesinde sorumluluklar üstlenmiştir.[81] Böylece Cibrâîl b. Buhtîşû'nun İslam tıp tarihindeki önemi, sadece klinik başarılarıyla sınırlı kalmamıştır. Hekim, tıp ilminin, devlet eliyle yürütülen akademik bir disipline dönüşmesine katkı sağlamıştır.

Richter-Bernburg; Huneyn b. İshak'ın, Cibrâîl'in tıp eserlerini okuma becerisini ve Galen'in bilimsel yöntemine (burhan) duyduğu ilgiyi vurguladığını belirtir. Cibrâîl'in mantığa giriş yazarak Galen çizgisini takip etmiş olabileceğini ifade eden Richter-Bernburg, bu durumun İslam dünyasında tıp ve felsefenin Helenistik tarzdaki birleşiminin ilk örneği sayılabileceğini değerlendirmektedir.[82]

Risâle ile'l-Meʾmûn fi'l-maṭʿam ve'l-meşreb, Kitâb fi'l-Bâh, Ṣıfâtü'n-nâfiʿa ketebehâ li'l-Meʾmûn, Maḳāle fi'l-ʿayn, Risâle muḫtaṣara fi'ṭ-ṭıb, Künnâşe, Kitâb fî şınâʿati'l-bahûr, Kitâbü'l-Medḫal ilâ şınâʿati'l-manṭıḳ, Cibrâîl b. Buhtîşû'ya ait eserlerdir.[83]

3.8. Sâbûr bin Sehl

Abbâsî Halifesi Mütevekkil'in saray hekimliğini üstlenen Hristiyan tabip Sâbûr bin Sehl'in, Bağdat'a yerleşmeden önce Cündişâpûr'da tıp pratikleriyle meşgul olduğu rivayet edilmektedir.[84]

Eski tıp dilinde, ilaçların nasıl hazırlanacağını, karışımların hangi oranlara göre yapılacağını anlatan rehber kitaplara Akrâbâzîn denirdi. 9. yüzyılın ortalarında, el-Mütevekkil döneminde, İslam tıp literatürünün ilk bağımsız Akrâbâzîni Sâbûr b. Sehl tarafından kaleme alınmıştır. Yazarın *Kitâbü'l-Akrabâzîni'l-Kebîr* adlı on yedi bölümlük bu eseri, yaklaşık üç yüzyıl boyunca ilaç yapımı konusunda temel başvuru kaynağı ve en güvenilir rehber olma özelliğini korumuştur.[85]

---

[79] Doğruyol vd., "Buhtîşû'", 6/379; İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 181-182.
[80] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâʾ*, par. 8.3.22.
[81] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 115.
[82] Richter-Bernburg, "Ebn Boḵtîšūʿ".
[83] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâʾ*, par. 8.3.24; Doğruyol vd., "Buhtîşû'", 6/379.
[84] Savage-Smith, "Medicine in Medieval Islam", 2/144; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâʾ*, par. 8.16.
[85] Turhan Baytop, "Akrâbâzîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/287.

Sâbûr b. Sehl'in hekimlik pratikleriyle sınırlı kalmayıp farmakoloji alanında bir farmakope kaleme alması, sözlü ve tecrübi birikimin yazılı bir literatüre dönüşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum, Cündişâpûr ekolünün Bağdat'taki varlığının biyografik bir detaydan ibaret olmadığını; metinsel aktarım ve teknik bilgi vasıtasıyla kurumsallaşma sürecine sağlanan katkıyı göstermektedir.

İbnü'n-Nedîm'in el-Fihrist adlı eserinde, Cündişâpûr Hastanesi başhekimi olarak aktarılan Hristiyan hekim Sâbûr b. Sehl'in, ilim sahibi ve faziletli bir zât olduğu belirtilmekte; hastaneler ile eczanelerde başvurulan *Kitâbü'l-Akrâbâzîn* ve *Kitâbü Kuvâ'l-Et'ime ve Mazârrihâ ve Menâfi'ihâ* adlı eserlerinin bulunduğu ifade edilmektedir.[86] İbn Ebi Usaybia bu eserelere ek olarak, *el - Radd alā Ḥunayn fi kitābihi fi l-farq beyne l-ghidhā' wa beynal-dawā' al- mus' hil, el-Kavl fi'n -nevm ve'l-yakaẓah* ve *Abdāl al-adwiyah* adlı eserleride zikreder.[87]

3.9. Mankah

İbn Ebi Usaybia'nın, "Halifelerin ve Bermekilerin Tarihi" adlı Kitâbın bir kopyasına dayanarak aktardığına göre; Harûn Reşîd ağır bir hastalığa yakalanmış, diğer tabiplerin yetersiz kalması üzerine Bağdat'a davet edilen Hintli tabip Mankah tarafından tedavi edilmiştir. Bu tedavi sonucunda sağlığına kavuşan Halife, hekimi cömertçe ödüllendirerek kendisine yüksek bir maaş bağlamıştır.[88] Sanskritçeden Farsçaya ve Arapçaya çeviriler yapan Hindistan'lı hekim, Şanak'ın on makaleden oluşan *Kitâbü's-Sumum* adlı eserini de, Yahyâ b. Hâlid el-Bermeki'nin emriyle Arapçaya kazandırmıştır.[89]

3.10. Ahmed en- Nihâvendî

Halife Harûn Reşîd zamanında Cündişâpûr'da astronomik gözlemler yapmış, Batlamyus'tan sonra güneşin ortalama hareketlerini belirleyen bu ilk gözlemlerin sonuçlarını "*ez-Zîcü'l-müştemil*" adlı cetvellere kaydetmiştir. Batlamyus'un kitaplarının muhtevası üzerine yazdığı ve otuz babadan oluşan *el-Müdḫal ilâ ʿilmi'l-heyʾe* ve Nil Nehri hakkında yazılmış *Kitâb ilâ Muḥammed b. Mûsâ fi'n-Nîl*, en-Nihâvendî'ye ait diğer eserlerdir.[90] İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist adlı eserinde bahsi geçen

[86] Nedîm, *el-Fihrist*, 938.
[87] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâʾ*, par. 8.16.
[88] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâʾ*, par. 12.5.
[89] Nedîm, *el-Fihrist*, 952; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâʾ*, par. 12.5.
[90] Sadettin Ökten, "Ahmed b. Muhammed en-Nihâvendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/103.

kitaplara ek olarak müellifin *Kitâbü'l-Cem'i ve't-Tefrîk* adlı çalışmasını da zikretmektedir.[91]

3.11. Selmeveyh bin Bennân

Cündişâpûr okulu mezunlarından, Halife el-Mu'tasım'ın özel tabîbi olan İbn Bennan, kuvvetli öngörüsü ve siyasi zekâsı ile dikkat çeken bir isim olmuştur.[92] Mu'tasım'a olan yakınlığıyla dikkat çeken hekimin, eserler kaleme aldığı bilinmekle birlikte, bu eserlerin mahiyeti ve isimleri hakkında günümüze ulaşan bir bilgi bulunmamaktadır.[93]

Cündişâpûr Medresesi'nde yetişip Abbâsî sarayında bizzat halifelerin yakınında bulunan bu isimler, ilmin merkeze taşınmasında rol oynamışlardır. Ancak, yine Cündişâpûr'un ilim geleneğiyle yoğrulmuş, eğitimlerini bu merkezde tamamlamış olmalarına rağmen halifelerle doğrudan bir şahsi temas kurmayan veya Cündişâpûr medresesinde eğitim almayan fakat orada bilim yapmış ilim erbabının tedrisatından geçerek Abbâsî saraylarında söz sahibi olan başka ilim adamları da mevcuttur. Bu isimler, ürettikleri eserler ve yürüttükleri çeviri faaliyetleri ve miras bıraktıkları ilimler ile Abbâsî Halifeliğinin bilimsel gidişatına dolaylı bir etkide bulunmuşlardır.

Cündişâpûr'un Tıp Merkezi haline getirilmesinde katkıları olan, II. Şâpûr'un özel hekimi *Teyodoros'un Kitâbü'l-Künnnâş* adında Pehlevi'ce bir eser kaleme aldığı ve eserin sonraki dönemlerde Arapça çevirisinin yapıldığı bilinmektedir.[94]

Curcîs bin Buhtîşû'nun tedrisatından geçmiş olan İsa bin Şehla el-Cündisâbûrî hocasının hastalanması üzerine Halife Mansur'un özel hekimliğini yapmış fakat aç gözlü tavırlarından dolayı görevden azledilip, Bağdat'tan sürülmüştür.[95] İsmi geçen hekim görevden alınınca yine Curcîs bin Buhtîşû'nun talebelerinden olan İbrahim, Halife Mansur'un özel hekimi olmuş ve halifenin ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.[96]

Bağdat Bimaristanı'nı kuran Cibrâîl'in oğlu, III. Buhtîşû b. Cibrâîl bin Buhtîşû bin Curcîs, babasının vefatı üzerine sarayda hekimliğe başlamıştır. Halife Vasık'ın emriyle Cündişâpûr'a gönderilen hekim, Mütevekkil döneminde hekimbaşı olarak

[91] Nedîm, *el-Fihrist*, 898.
[92] İbnu'l Kıfti, *ihbar'ul ulema*, 244; Nedîm, *el-Fihrist*, 936.
[93] Nedîm, *el-Fihrist*, 936.
[94] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 107.
[95] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 278-279.
[96] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 111.

Bağdat'taki görevine tekrar atanmıştır.[97] Yunanca'dan Süryanice'ye birçok çeviri yapan hekim, *Kitâbü't-tezkire* ve *Kitâbün fi'l Hacâme* isimli eserlerin de yazarıdır.

Yine Buhtîşû Ailesi'nden Ubeydullah bin Cibrâîl, Halife Muktefi'nin özel tabîbi olarak sarayda görev almıştır. Abbâsî saray hekimlerinden Hürmüz'ün talebesi olan hekim, Bağdat Bimaristanı'nda hem talebelik hem hocalık yapmıştır.[98]

Aynı ailenin maharetli tabiplerinden Buhtîşû bin Yahya, Halife Muktedir'in özel hekimi olarak görevlendirilmiştir.[99]

Makaletun fi'l-ihtilaf beyne'l-elban, Menakibi'l-etıbba, Kitâbü ravdati't-tıbbiyye, Kitâbü't-tevasül ila hıfzi't-tenasül, Risaletun ila'l-üstaz Ebi Tahir bin Abdilbaki, Risaletun fi beyani vucubi hareketi'n-nefs, Kitâbü nevaridi'l-mesail, Kitâbü tezkiretu'l-hadir ve Ravdu'l-musafir, Kitâbü'lhas fi ilmi'l-hevas, Kitâbü taba'i'l-heyevan ve hevasiha ve menafi' a'daiha adlı eserler Buhtîşû ailesinden Ebu Said III. Ubeydullah bin II. Cibrâîl'e ait eserlerdir.[100]

Abbâsî saltanatının erken dönemlerinden itibaren Bağdat ve Cündişâpûr arasındaki ilişkiler bazen doğrudan bazen dolaylı olarak kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Cündişâpûr'un 638 yılında Müslümanların kontrolüne geçmesiyle birlikte şehirdeki Sasani hakimiyeti nihayete ermiştir.[101] Siyasi dengelerin değişmesiyle beraber Cündişâpûr önemini yitirdiğinde dahi, geriye kalan hekimler şehri terk edip Bağdat Bîmâristanı' nda görevlerini sürdürmüşlerdir.[102]

Sonuç

Cündişâpûr, Antik dünyanın bilimsel mirasının İslam medeniyetine aktarılmasında işlevsel temas noktalarından biridir. Sasânîler döneminde Greklerin teorik birikimi, Hint tıp pratiği ve Süryani hekimlerin tercüme faaliyetleri ile pratik alandaki yetkinlikleri aynı coğrafi havzada bir arada bulunmuştur. Farklı geleneklere mensup bu birikim, Abbâsî Bağdat'ına aktarılacak olan hekim ağlarını, pratik tecrübeyi ve tercüme kanallarını besleyen tarihsel bir zemin sunmuştur. İfade etmek gerekir ki; Cündişâpûr'daki bilim ve tercüme faaliyetleri kendi başına müstakil bir kültür devrimi olarak tanımlanmasada tarihin gördüğü entelektüel dönüşümlerden

[97] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 141.
[98] Yıldırımer, *Bilim Tarihi Durakları*, 113.
[99] İbnu'l Kıfti, *İhbaru'l Ulema*, 143.
[100] Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri*, 117-118.
[101] Richter-Bernburg, "Gondēšāpur ii. History and Medical School".
[102] Uslu, "Cündişâpûr", 8/118.

birine sunduğu katkısı, kayda değerdir. Bu merkez, kadim bilginin korunup işlendiği bir hazne görevi görerek, İslam medeniyetinin bilimsel ve kültürel atılımına zemin hazırlamış ve bu yönüyle bilim köprülerinden biri olmuştur.

Çalışma boyunca görüldüğü üzere, Cündişâpûr'un ilmi birikimi, Bağdat'a sadece kitaplar aracılığıyla değil, derin bir uzmanlığa sahip olan "aktörler" eliyle taşınmıştır. Buhtîşû ailesinin nesiller boyu süren saray hekimliği ve söz konusu ailenin ve diğer hekimlerin farmakoloji ile oftalmoloji alanındaki öncü çalışmaları, Abbâsî tıp metodolojisinin temelini oluşturmuştur. Bu süreçte Süryani mütercimlerin Grek felsefesini Süryanice üzerinden Arapçaya kazandırması, İslâm dünyasında boy verecek olan entelektüel devrime katkı sunmuştur.

Abbâsî halifeleriyle sürekli bir etkileşim içinde olan Cündişâpûrlu hekimler, Bağdat'a sadece şahsi varlıklarıyla değil, aynı zamanda yanlarında getirdikleri en kıymetli hazineleri olan bilimsel eserleri ve birikimleriyle gelmişlerdir. Bu hekimlerin hem Cündişâpûr'daki bilim geleneğinde hem de Bağdat'ın yükselen ilim çevrelerinde söz sahibi olmaları, bilginin bir coğrafyadan diğerine sadece aktarılmasını değil, aynı zamanda yeni merkezlerde yeniden filizlenmesini sağlamıştır. Cündişâpûr mirasını kıymetli kılan şey, sunduğu verilerden öte, bir düşünceyi farklı bir dilde yeniden inşa etme yeteneği, yani kurduğu çeviri disiplinidir. Abbâsî bilim dünyası, bu disiplin sayesinde kadim bilgiyi sadece kopyalamamış, onu kendi dilinde yeniden üretebilecek bir "zihniyet mirası" devralmıştır.

Abbâsî ilim geleneği tarafından tevarüs edilen Cündişâpûr mirası, dönemin tıp ve bilim kurumlarının gelişiminde önemli bir alt yapı oluşturmuştur. Nitekim Cündişâpûr çevresinde yetişmiş hekimler, Galen ve diğer Helenistik tıp klasiklerini yeniden keşfedip İslam coğrafyasına aktararak tıp disiplinindeki teorik ve pratik hakimiyetlerini pekiştirmişlerdir. Söz konusu birikimin, İslam dünyasında neşet eden felsefi ve tıbbi düşünceye olan etkileri ile filozof-hekim geleneği üzerindeki yansımaları ise, müstakil araştırmalarla ele alınabilecek zengin bir potansiyele sahiptir.

Kaynakça | References

Al-Khaffaf, Ebrahim. *Huneyn bin İshâk'ın Risâle Adlı Eserinin Tercüme ve Yorumu*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.

Altungök, Ahmet - Bakır, Abdulhalik. "İslam Dünyasının Yükselme Çağında Tababet". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2 (27 Aralık 2017), 53-97.

Başıbüyük, Oğuzhan (t,y), *Kelile ve Dimne* https://oguzhanbasibuyuk.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/08/kelile_ve_dimne.pdf 01.08.2026

Baytop, Turhan. "Akrâbâzîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Corbin, Henry. *İslm Felsefesi Tarihi Baaşlangıçtan İbni Rüşdün Ölümüne*. çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Daneshfard, Babak vd. "Medical education in the first university of the world, the Jundishapur Academy". *Journal of Family Medicine and Primary Care* 11/8 (Ağustos 2022), 4267-4272. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_2449_21

Doğruyol, Hasan vd. "Buhtîşû'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/378. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Ebu Cafer Muhammed b. Cerir'üt Taberi. *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca. Sağlam Yayınevi, ts.

Elgood, Cyril. *Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*, Cambridge: Cambridge University Press, 1951. http://archive.org/details/in.gov.ignca.19127

Goodman, L. E. "Arap Edebiyatındaki Yunan Etkisi". çev. Esat Ayyıldız. *Nüsha* 18/47 (Aralık 2018), 15-44. 10.32330/nusha.437301

Gutas, Dimitri. *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. çev. Lütfü Şimşek. İstanbul: Kitap Yayınevi, 6. Basım, 2015.

İbn Ebû Usaybia. *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakāti'l-etıbbâ*. çev. Emilie Savage-Smith vd. Leiden: Brill, 2020. https://scholarlyeditions.brill.com/reader/urn:cts:arabicLit:0668IbnAbiUsaibia.Tabaqatalatibba.lhom-tr-eng1:8.3?q=M%C4%81sawayh&qk=form

İbnu'l Kıfti. *İhbaru'l Ulema*. çev. Abdulhalik Bakır. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024.

Karaismailoğlu, Adnan. "Kelile ve Dimne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/210-212. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Katipoğlu, Hasan - Kutluer, İlhan. "Huneyn b. İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/377-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kavak, Mehmet. "Hint Tıbbının İslam Tıbbına Etkileri: Tercümeler, Alıntılar, Sağlık Hizmeti ve Ticaret". *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* VII/2 (2022), 760-808.

Kaya, Mahmut. "Mâserceveyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/74-75. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kaya, M.Cüneyt. "Yuhannâ b. Mâseveyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/582. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Macit, Muhittin. "Tercüme Hareketleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/498-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Myrinalı Agathias. *Bizans Tarihi Agathias Kroniği 552-559*. çev. Hüseyin Uçar. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2023. http://archive.org/details/myrinali-agathias-bizans-tarihi-agathias-kronigi

Nedîm, Muhammed b. İshak en-. *el-Fihrist*. ed. Abdulkadir Coşkun. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.

O'Leary, De Lacy. *How Greek Science Passed To The Arabs*. London: London, Routledge and K. Paul, 1957. https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.226778

Ökten, Sadettin. "Ahmed b. Muhammed en-Nihâvendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/103. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Pormann, Peter E. "Tıp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/95-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Prokopius. *Bizans'ın Gizli Tarihi*. çev. Orhan Duru. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

Richter-Bernburg, Lutz. "Ebn Boḵtīšūʿ". *Encyclopaedia Iranica*. 8/9-11, 2013. https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_8667

Richter-Bernburg, Lutz. "Gondēšāpur ii. History and Medical School". *Encyclopædia Iranica*. 11/131-135, 2018.

Savage-Smith, Emilie. "Medicine in Medieval Islam". *The Cambridge History of Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2013. https://doi.org/10.1017/CHO9780511974007

Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik: Arap-İslam Bilimleri Tarihine Giriş*. çev. Abdurrahman Aliy. 5 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2. Basım, 2008.

Söylemez, Mahfuz. *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpûr*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.

Tefazzuli, Ahmet. "Enûşirvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/255. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Uslu, Recep. "Cündişâpûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Watts, Edward J. *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*. Berkeley: University of California Press, 2006.

Yıldırımer, Şeniz. *Bilim Tarihi Durakları Üç Medeniyet Merkezi:İskenderiye/Cündişapur/Harran*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1. Basım, 2020.

Yücel, Ebru vd. "Erken Dönem İslam Tıbbı'na Süryani Çevirmen Hekimlerin Etkisi Tıp Tarihi Araştırması". *Lokman Hekim* 16/2 (Mayıs 2026), 388-396. 10.31020/mutftd.1809956